

Ali kot je nekoč zapisal George Duby: "Lepe smrti so v vsakem času prazniki; razkrivajo se kot na odru, pred številnimi gledalci, ki pozorno spremljajo vsako gesto, vsako besedo, ki jo pričakujejo od umirajočega; pričakujejo, da jim pokaže koliko velja, da govori in se obnaša svojemu dostojanstvu primerno."

Matevž Košir

V ZAČETKU SO BILI PUBLICISTI

Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944 - 1951, Zgodovinski arhiv v Celju (Zbirka študijc), Celje 1995, 229 strani.

Potem ko se je s koncem 80. let nekako unesla poplava različnih "ran", "trilogij" in podobnega pisanja, ki je bilo mimogrede povsem soliden prvi poskus ovrednotenja nekega dolgo zamolčanega obdobja, je že bil čas, da o tem problemu (zlorabi sodstva v ideološke namene) spregovori tudi "zgodovina".

Prvi strokovni teksti (pa naj je šlo za delo Janžekovičeve komisije ali za "daehausko komisijo" pod Baveonovim vodstvom) so se ubadali predvsem z najbolj razvpitimi sodnimi procesi, medtem ko je večina "manj opaznih" še vedno čakala pravičnega ovrednotenja. Za resnično prelomnico v zgodovinopisju te "prevratne dobe" smemo žal šteti edinole delo dr. Jere Vodušek Starič, ki je s svojim Prevzemom oblasti kolegom ponudila solidno osnovo za raziskavo povojnih (in medvojnih) anomalij, vezanih na obračun revolucionarnih sil s starimi strukturami.

Medtem ko gre pri Prevzemu oblasti za globalen, mnogokrat kar suhoparen opis "pravnega" ozadja omenjenih obračunov ter podrobno raziskavo razvoja oblastnih in sodnih instanc (in ustrezne zakonodaje), se knjiga Milka Mikole ubada bolj z udejanjanjem normativnih aktov in delovanjem sodnih (in oblastnih) organov "na terenu". Avtor se v začetku prvega poglavja sicer nasloni na prej omenjeno delo (le toliko, kolikor je to potrebno za nujno seznanitev bralca z družbenim in pravnim okoljem, v katerega knjiga posega), kasneje pa črpa predvsem iz svojih prejšnjih objav (partizansko vojaško sodstvo na Celjskem, izvensodne usmrtitve med vojno in po njej - poboji). Novost so opisi pro-

cesov pred vojaškima sodiščema mesta Celja in mariborskega vojnega področja - senat v Celju (sodišči sta sodili med drugim tudi nemškimi industrijskim podjetnikom) ter opis procesov proti pripadnikom Slovenskega domobranstva (pred istima vojaškima sodiščema). Avtor se v nadaljevanju ukvarja s procesi pred senatom Sodišča slovenske narodne časti julija in avgusta 1945, končno pa preide na najobsežnejše gradivo, ki je nastalo z delovanjem avgusta 1945 ustanovljenih narodnih sodišč (Okrožnega in Okrajnega sodišča v Celju). Fond obeh sodnih instanc je bil za pisea prav gotovo najzahtevnejši, saj je po lastnih besedah pregledal za obravnavano obdobje (1945 - 1951) nad 10.000 sodnih spisov.

"Izplen" tega mukotrpnega dela nam avtor predstavlja v naslednjih šestih poglavjih, v katere je združil procese glede na udeležence: procesi proti industrialcem in obrtnikom, trgovecem, kmetom, delavcem, duhovnikom in redovnikom ter procesi proti pripadnikom ilegalnih skupin in organizacij.

Prav zadnji sklop (procesi proti "bandam") je bralcu s Štajerskega še posebno zanimiv. Razgrinja nam povsem nove poglede na povojne poskuse rušenja sistema "od znotraj" (v Sloveniji), hkrati pa nas seznani s celo vrsto usod, vzgibov in motivov, ki so vodili povsem običajne delavce in kmete, da so (mnogokrat ne prostovoljno) postavili življenje (in imetje) na kocko ter poiskali (ali dobili) stik s skupinami, ki so pod različnimi imeni "operirale" po podeželju, oznanjujoč skorajšnji napad zahodnih zaveznikov, kraljevo vrnitev ali kaj tretjega. Nepojasnjena (in zato še mikavnejša) ostaja tudi hipoteza o vlogi oblastnih (partijsko-vojaških) struktur pri formiranju (vsaj nekaterih) jeder tovrstnih skupin.

Avtor svojo razpravo zaključí s kratkim opisom vseh v tekst "neuvrščenih" procesov - zlasti tistih s področja verbalnih deliktov, katerih sankcioniranje pa je bilo itak vedno odvisno od trenutne ledene ali medledene dobe v družbenih strukturah (beri: Partiji).

Kaj torej zapisati kot lastno videnje predstavljenega dela?

Naj se na začetku omejim na samo "opremo" knjige. Pohvalna so tipično "arhivistična" pomagala (osebna kazala in seznam), avtorjev posluh za podajanje tematike pa bogato izpričujejo tudi številne druge priloge (fotografije, predvsem pa domiselni izbor arhivskih dokumentov).

Razbitost virov med številne inštitucije (Zgodovinski arhiv v Celju, arhiv MNZ, arhiv INZ) je prav gotovo

² Alewn Riehard, Sälze Karl, Das Grosse Welttheater, Die Epochen der Höfisehen Feste in Dokumente und Deutung, Hamburg 1959.

vo ovira, ki dodatno oteži in podaljša raziskovalno delo, po drugi strani pa ravno oprtost na vire ponuja potrebno legitimnost raziskovalnemu delu. Prav nujnost dela po virih in spremljanje (borne) strokovne literature, vezane na obravnavano tematiko, je (poleg zapiranja arhivov) kriva zamude, s katero se slovensko zgodovinarstvo spopada s tem obdobjem slovenske zgodovine. Naj se sliši še tako čudno - prva dela z "neprijetno" tematiko (Teharje, Rog...) so kljub nekaterim pomanjkljivostim (mednje sodi denimo nekritičen ponatis celotnega spiska ubitih "civilistov" iz proslule "Totengedenkbuch der Untersteirer") vendarle premaknila stvari. Očitni spodrsaljaji so spodbudili vsaj nekatere zgodovinarje, da z delom po virih osvetlijo to dolgo zamolčano in popačeno plat slovenske zgodovine.

Pričujoče delo ni jurišniški tekst (kakršnih se pogosto nadejajo nekaterniki, ko gromovniško zahtevajo, naj o tem "spregovore zgodovinarji"), protagonisti z "obeh strani" sodne klopi so predstavljeni korektno. Avtorju očitno ni šlo za linč še živečih režiserjev in marionet srhljivega lutkovnega gledališča - razen v enem primeru, ko so bili storilci postavljeni pred sodišče, se je pisec objavljaju imen "likvidatorjev" odrekel. Nedvomno mu bodo to nekateri (zlasti bivši obsojenci in svoji žrtev) tudi očitali, kljub vsemu pa ima ta poteza svoj simbolični pomen - zgodovinarjevo delo namreč ni križanje, temveč spominjanje in (kolikor je mogoče) nepristranski odnos do teme, ki jo obravnava. Kazen seveda ni izostala - poleg resnično sramotno majhnega deleža formalnih obsodb zaradi (precejkrat "pravno" požegnanega) nasilja nad sočlovekom, je vest, ta najneizprosnejši sodnik naših dejanj, že mnogim, ki so se pregrešili s hudodelstvi (na eni ali drugi strani), za vedno odvzela notranji mir in jim spremenila življenje v zapor brez primere.

Menim, da so podobna dela slovenskemu narodu nujno potrebna, če naj preseže znova potenceirano delitev, ki izvira iz polpretekle zgodovine. Celjskemu zgledu naj z enako sistematičnostjo sledijo Dolenjci, Gorenjci, Prleki, Prekmurci in Primorci; izrišimo že enkrat za vselej ta krvavi mozaik, da podelimo mrtvim mir in živim spravo. Pustimo ljudem, ki imajo znanje in voljo, da delajo v miru in spodimo strankarske jurišnike k (za sodobnost) prelomnejšim odločitvam. Nehajmo z nizkotnim zidanjem političnih karier na kosteh pobitih z ene in druge strani.

Prvi korak je narejen. Pričakujmo jih še mnogo; pokor za to so zgodovinarji, ki so se ukvarjali s tovrstnimi temami že dolgo prej, preden je to postalo "modna muha", ki so jo posvojili tudi do nedavnega zelo "papeški" ljudje. Ti in taki zgodovinarji se bodo s pisanjem "zamolčane" zgodovine ukvarjali tudi še dolgo potem,

ko bodo prej imenovani odkrili nov kamen modrosti.

Aleksander Žižek

SOL NARODA MED SCILO IN KARIBDO

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam (Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom), Cankarjeva založba, Ljubljana 1995, 468 strani.

Bojan Godeša je v svoji doktorski disertaciji (za njeno razširitev in izdajo namreč v pričujočem delu gre) zadel "žebljico na glavico" vsaj dvakrat - prvič z izborom obravnavanega obdobja (čas druge svetovne vojne je namreč uterus vseh podalpskih travm zadnjega obdobja), drugič pa s svojo usmerjenostjo na posebno skupino prebivalstva - intelektualce, upošteva tudi trenutni trend zgodovinarstva. Pri obravnavanju del gre že na prvi pogled za zanimivo (in obenem nujno potrebno) "temeljno literaturo", ki s primerno distanco in potrebno avtoriteto predstavlja nekakšen vodnik in kazipot pri prebiranju najrazličnejše memoarske literature, s katero nas zlasti v zadnjem času osrečujejo številni sopotniki te prevratne dobe (Ljubo Sirc, Ciril Žebot...).

Vojna, ki jo je pisec izbral za časovni okvir svoje pripovedi, predstavlja za zgodovinarja (pa tudi za nekatere druge "človekoslovece" - denimo psihologe in sociologe) pomemben laboratorij, ki neprizanesljivo eksperimentira z mentalitetami, usodami in življenji. Vsak obožen konflikt namreč prisili ljudi k odločitvam, ki jih sicer morda nikoli ne bi sprejeli in jih pahne v situacije, v katerih se v normalnih razmerah nikoli ne bi znašli. Prelomnost tovrstnih odločitev oziroma usodnost konfliktnih situacij sta seveda odvisna od posameznikovega položaja v družbi - bajtarjevo izdajstvo ima posledice zgolj za njegovo neposredno okolico, medtem ko ima lahko izdajstvo cerkvenega vodstva ali univerze splošnonaroden odmev in povzroči nepopravljivo škodo.

Prav za vpliv in usodnost prelomnih odločitev namreč v tej knjigi gre. Po množičnem ubadanju z vlogo tega ali onega sloja proletariata smo končno doživeli celosten prikaz "boja za slovensko inteligencijo" med drugo svetovno vojno. Doslej se je o izobražencih pisalo zgolj na splošno - o njihovem deležu pri vzpostavljanju sistema ljudske oblasti (delovanje OF v Ljubljani, Baza 20, kočevski zbor), o vlogi partizanskih zdravnikov, medtem ko je poskus sinteze "zorel" skoraj pol stoletja.